

Verkoopprijs

Losse nummers: f. 9,95

Copyright

Het overnemen van foto's en/of artikelen of delen daarvan is slechts toegestaan na verkregen schriftelijke toestemming van de eindredacteur.

Nabestelling foto's

Het is mogelijk om foto's uit het tijdschrift te bestellen. Meer informatie hierover bij:

T.L. Kroes, Hijkerweg 19, 9411 LS Beilen, tel. 0593-541581

Productie: Uitgeverij Drenthe

Druk: Fa. Kerkhove

ISSN-nummer: 1380-3301

Eindredactie:

T.L. Kroes

Hijkerweg 19

9411 LS Beilen

tel. 0593-541581

Inhoudsopgave

blz. 1 Hooghalen

blz. 13 De Franse kaart van Beilen en omgeving (1812)

blz. 19 Een joodse collaborateur in Durchganslager Westerbork

blz. 26 Enkele foto's

A. Hulzebos

H.J. Versfelt

Simone Dijkstra

E.H. Eding

R. Modderman-Stolte

binnenzijde kft: Bestuursmedelingen

De auteurs

A. Hulzebos r.i.p.

H.J. Versfelt, Julianalaan 1, 9461 BR Gieten, tel. 0592-262217

S. Dijkstra, Speenkruid 110, 9411CV Beilen, tel. 0593-524692

E.H. Eding, dr. Vitus Ringersstraat 12, 8811 HN Ried, tel. 0517-269431

mevr. R. Modderman-Stolte, Eendrachtstraat 33, 7742 VJ Coevorden

Redactie-commissie

R. Gerding, Lheebroek 29, 7991 PM Dwingeloo, tel. 0593-541844

J. Hoogeveen - Zuidberg, Westeinde 23, 9415 PG Hijken, tel. 0593-524615

H. Martena, Schapendrift 109, 9411 BN Beilen, tel. 0593-524623

F. Timmerman-Stevens, Asserweg 5, 9414 TA Hooghalen, tel. 0593-592251

Deze commissie kan worden aangevuld met redactieleden uit de dorpen Drijber, Wijster en Spier.

Bestuur Historische Vereniging Gemeente Beilen

drs. G.J. Dijkstra, Pinksterbloem 42, 9411 CH Beilen, tel. 0593-541848 - voorzitter

W.Bazuin - Brinkman, Volmachtenstraat 2, 9414 AL Hooghalen, tel. 0593-592657 - secretaris

H.J. Vos, Oosteinde 12, 9415 PA Hijken, tel. 0593-523028 - penningmeester

E. Beuving, Pr. Bernhardstaat 1K, 9411 KH Beilen, tel. 0593-524382

J.I.F. Christerus - Hofsteenge, Norgervaart 7, 9421 TG Bovensmilde, tel. 0592-353334

H.L.G. Schuur, Nieuwe Es 10, 9418 PS Wijster, tel. 0593-562412

F. Biemold, Lijsterlaan 41, 9411 JB Beilen, tel. 0593-524772

A. Zantinge, Westkamp 9, 9415 RC Hijken, tel. 0593-523418

Lidmaatschap

Lidmaatschap van de vereniging bedraagt f. 30,--

Bankrekeningnummer: 3065.27.774 t.n.v. Hist. Ver. Gem. Beilen.

Girorekeningnummer: 3090700 t.n.v. Hist. Ver. Gem. Beilen.

Opgave lidmaatschap en ledenadministratie:

A. Zantinge, Westkamp 9, 9415 RC Hijken, tel. 0593-523418

Het opzeggen van een lidmaatschap dient **SCHRIJFTELIJK** te geschieden bij A. Zantinge voor 1 november. Voor alle informatie betreffende het tijdschrift: A. Zantinge, Westkamp 9, 9415 RC Hijken, tel. 0593-523418

Bestuursmededelingen

Op **donderdag 18 oktober 2001** vindt de presentatie plaats van het **derde deel van *Gemeente Beilen 1940-1945***.

Het derde deel gaat over de joodse gemeenschap in Beilen, het verzet, de terreur van de Duitsers en de Landwacht, gevangenschap in Duitsland, de bevrijding en de Beilers in Japanse gevangenschap in Nederlands-Indië en telt ruim 600 bladzijden en meer dan 400 foto's. Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een ruime financiële bijdrage van de stichting SNS Fonds Wildervank en bijdragen van de gemeente Midden-Drenthe en het Prins Bernhard Cultuurfonds Drenthe.

In verband met onze afsluiting van de geschiedschrijving over de oorlogsjaren in de gemeente Beilen is besloten om een uitgebreid programma verspreid over verschillende dagen en plaatsen op te stellen. De hiergenoemde activiteiten zijn gratis toegankelijk voor de leden en belangstellenden.

Activiteiten:

Donderdag 18 oktober 2001 om 14.45 uur in de Ned. Hervormde kerk van Beilen: presentatie *Gemeente Beilen 1940-1945, deel 3*

15.00 uur: Opening door drs. G.J. Dijkstra voorzitter

15.10 uur: Aanbieding eerste exemplaren door dr. A. de Vries (zoon van schrijver Anne de Vries) aan:
mevr. G. Hunse-Bruulsema (dochter van Lambertus Bruulsema)

mevr. A. Hunze-Victorie (weduwe van Hendrik Wiegers)

mevr. M. Zwanenburg-Bazuin (schoondochter van Lammert Zwanenburg)

15.40 uur: Voordracht gedicht door Roel Reijntjes

15.45 uur: Slotwoord door wethouder Th. Hilberts

Donderdag 18 oktober 2001: 20.00 uur in het Wilhelmina Zalencentrum:

Lezing van mevr. G. Hunse-Bruulsema (Canada) over de gebeurtenissen op 18 en 19 oktober 1944 en de periode daarna. De titel van de lezing is: Een nieuwe boog. Vanaf ca. 21.00 uur: afhalen en verkoop van *Gemeente Beilen 1940-1945, deel 3*.

Dinsdag 23 oktober 2001: 20.00 uur in de Dorpshoeve te Hijken: Lezing van H.J. Vos over oorlogssporen in het landschap van de voormalige gemeente Beilen

Woensdag 31 oktober 2001: 20.00 uur in de Openbare Bibliotheek te Beilen: Lezing van drs. G.J. Dijkstra over Anne de Vries, een uitgeslagen verzetsman.

Woensdag 7 november 2001: 20.00 uur in het Dorpshuis van Drijber: Lezing van drs. G.J. Dijkstra over het verraad van de geheime zender in Drijber.

Donderdag 22 november 2001: 20.00 uur in het Haoler Hoes te Hooghalen: Lezing van W. Bazuin-Brinkman over Anne de Vries, een uitgeslagen verzetsman.

In de bibliotheek: De Historische Vereniging Gemeente Beilen presenteert zich op **24, 30, 31 oktober 2001 en 2 november 2001** in de openbare bibliotheek van Beilen met *Gemeente Beilen 1940-1945, deel 1-3* en het gescande fotoarchief.

Op **30 oktober 2001** zal de provinciaal historicus, dr. M. Gerding in de bibliotheek een lezing verzorgen over oorlogssporen in het Drentse landschap.

13 februari 2002: Jaarvergadering in het Wilhelmina Zalencentrum, aanvang 19.30 uur. Aansluitend om 20.00 uur lezing door Geert Seubring over Nederlands-Indië.

Foto's omslag:

voorkant: Hooghalen in het begin van de 20ste eeuw. Zie het artikel dat begint op blz. 1.

achterkant: Het voormalige postkantoor en brievenbus te Hooghalen. Idem.

A.Hulzebos r.i.p.

HOOGHALEN

In vogelvlucht door de twintigste eeuw

Arend Hulzebos heeft zich altijd nauw verbonden gevoeld met Hooghalen. Daarbij was hij een enthousiast lid van de Historische Vereniging Gemeente Beilen. Dat resulteerde in enkele artikelen die in jaargang 12 (2000) geplaatst werden. Hij was van plan om over Hooghalen in de vorige eeuw een uitgebreid verslag te maken. Helaas bleef het door zijn ziekte en overlijden bij een ruime schets die niet uitgewerkt kon worden. Toch heeft de redactie gemeend dit laatste artikel van Arend Hulzebos integraal te plaatsen.

Bij het begin van de 20ste eeuw was Hooghalen nog maar een klein dorpje. Het telde toen ongeveer 30 behuizingen. In Laaghalen stond toen een twaalfstal boerderijen. De meeste wegen waren toen nog zandpaden. Alleen de doorgaande weg van Beilen naar Assen was verhard. Op de weg naar Assen werd tol geheven en naar Beilen vlak voor de Halerbrug ook.

Zandweg in Laaghalen

In 1903 kreeg Hooghalen straatverlichting in de vorm van petroleumlantaarns. Deze moesten elke avond worden aangestoken en later weer worden gedoofd. Hiervoor werd J. Oldejans aangesteld. Hij ontving voor een periode van zes maanden f.6,--. Hij moest daarvoor een vijftal lantaarns bedienen.

In 1910 werd de handkrachtboterfabriek ver-

Op de weg van Hooghalen naar Assen werd tol geheven. Op de foto is 'de Oude Tol' afgebeeld. Vroeger ging hier het verkeer over de 'grote weg' naar Assen.

Logement Kuiper, thans Napoleon, gebouwd in 1820, beheerste Hooghalen. De moderne straatverlichting met een petroleumlantaarn staat centraal.

De molenaarswoning, een dubbele arbeiderswoning; voor het huis staan Lambertus en M. Betting met hun kinderen Jan, Aaltje, Jannie en Minie.

bouwd tot stoomzuivelfabriek. In 1914 werd de fabriek een coöperatie en werd er een maalderij bijgebouwd. Ook werd met de in- en verkoop van veevoeder en kunstmest begonnen.

De molen die op 'De Scheid' stond werd in 1915 afgebroken. De maalderij bij de boterfabriek was moderner! De laatste molenaar was Jan Betting. Hij woonde naast de molen. Ook Wietse Pomper woonde er, maar het huis is nu verdwenen. De molen was een achtkantige beltmolen, een bovenkruier zonder stelling. Het onderstuk was gemetseld en stond op een belt (een soort terp) waarin een inrit was uitgespaard. De molen was met riet gedekt.¹⁾ Er werd vooral rogge en boekweit gemalen. De molen had een stoere naam: Ben Hur.

De molen op 'De Scheid'

Een eigen postkantoor

Inmiddels had J. Wold aan de Hoofdstraat een smederij gebouwd, daar waar nu B. Jager woont. Daar tegenover kocht J. van den Hof een stuk woeste grond en bouwde daar een boerderij annex timmermanswerkplaats. Aan het Middendorp woonde toen al J. Hidding, de dorps-timmerman.

In 1916 kreeg men in Hooghalen een postkantoor in het huis van Geert Kuiper, waarin nu de kapsalon van Tineke Bazuin is gevestigd. De oude brievenbus is nog steeds in de voorgevel te zien (zie foto op de achterzijde van het käft). Jacob Kuiper, voorheen molenaar, werd brievenvengarder.

Het derde Hooghaler postkantoor, het tweede

De boterfabriek van Hooghalen. Links: Renting, machinist; rechts: P. van Veen, directeur.

Middendorp omstreeks 1900. De werkplaats en boerderij van timmerman Johannes Hidding. Links is de boerderij van Lukas Zwiers, de huislachter, te zien. Nu staan hier de woningen van Breggeman en Sikkema.

Hoofdstraat omstreeks 1920. In het huis links woon- den Geert Kuiper en Jacob Kuiper, de brievenaar- der en later werd het tijdelijk gehuurd door J. Elslo. Hier werd het postkantoor in gevestigd. Nu heeft Tineke Bazuin er haar kapsalon. Aan de overkant zien wij de achterzijde van café Kuiper.

was bij bakker Walles, werd gevestigd naast smederij Wold. Henny Wold was de kantoor- houdster.

Verharde wegen

In 1910 werden de wegen naar Rolde, Zwiggelte en ook naar Laaghalen verhard. In 1919 werden de wegen in het dorp verhard. In die tijd werden ook de bossen ten oosten van het dorp aange- plant om het stuiven van het zand tegen te gaan. De naam Heuvingerzand duidt nog op bedoelde situatie. De heidevelden had men langzamer- hand minder nodig om schapen te houden; kunst-

mest had immers de toekomst.

Als je aan het begin van de twintigste eeuw op het spoor stond, zei Gerrit Wiggering, kon je op de torenklok van Rolde zien hoe laat het was. Het moest dan wel helder weer zijn. Deze opmer- king vertelt meteen hoe weinig bos er in midden- Drenthe was.

Bakkers

Omstreeks 1917 vestigde zich bakker H. Vos in Hooghalen op de plek waar nu Fledderus ons op zijn brood vergast. Na Vos bakte Geert Hidding daar eerst nog het brood.

Het derde Haler postkantoor. Hier is nu antiekhan- del Dijkstra gevestigd.

Gerrit Wiggering met zijn vrouw en zoon Warmolt. Wiggering ventte met kruidenierswaren van Walles.

Smederij Wold, De Zweetdruppel. Vanaf links: Fennie Mulder, Derk Talens Wzn., met fietsje Jan Wold, opa Hendrik Wold, Roeloffje Wold, Hans Seubring op de motorfiets van Gerrit Beukman, Tienus Wold, Martinus Wiggerink, smidsknecht Gerrit Beukman en Otte Eleveld.

Men had in die tijd enkele boerenbakkers. Aan de Smilderweg bakte Roelof Mulder zijn brood en aan de Hoofdstraat waar nu H. Eleveld Ozn. woont, deed bakker Bareld Talens dat. Tegen het weekeinde had hij heerlijke Drentse bollen, ook van roggemeel. Hij bakte dat het een lieve lust was en dat deed hij in een bakhok dat naast zijn boerderijtje stond.

Stelmakerij

Hooghalen kreeg ook behoefte aan een stelmakerij. Henderikus (Hein) Jansen kwam zijn beroep in het dorp uitoefenen. Eerst werkte hij in de boerderij van Niemeijer aan de Hoofdstraat waar nu J. Jager jr. woont. Deze ruimte werd te klein en met medewerking van de boermarke werd voor hem een woning met

De nog onverharde Hoofdstraat omstreeks 1920. Rechts zien wij de klinkers al klaarliggen. Rechts achteraan staat het boterfabriekje; rechts op de voorgrond de boerderij van O. Eleveld die door Jan Hidding werd gepacht.

De boerderij/bakkerij van Bareld Talens aan de Hoofdstraat.

werkplaats gebouwd aan de Hoofdstraat waar nu cafetaria Boszicht is. Daar kon Jansen wagenwielen maken en reparaties uitvoeren.

Halerbrug

In 1913 op kerstavond vond een ernstig spoorwiegongeluk plaats bij de Halerbrug.²⁾ Enkele wagons van de trein ontspoorde. Vijf mensen vonden hierbij de dood.

In 1911 werd de turfstrooiselfabriek aan het Oranjekanaal verkocht en werd er een groentedrogerij in gevestigd.³⁾ In 1913 probeerden enkele bloembollentelers uit Andijk aan het Oranjekanaal bloembollen te verbouwen, maar dat werd geen succes. Het gebied heette Oranjeoord.

Wagenmakerij "De Eikel" van Jansen. Nu is hier cafetaria 'Boszicht'. Henderikus Jansen heeft Geesje op z'n arm, Reina Jansen-Slinger en voor haar zit Berend op een driewielertje. Rechts van hem staat Henderikus (Hein) en Geertje zit op het hek.

Hoek Hoofdstraat/Laaghalerstraat. Rechts zien wij de de bakkerij/winkel van Vos en later Hidding. Aan de overkant van de weg staat op de plaats van de voormalige school de woning van de directeur van de boterfabriek. Vervolgens zien wij de boerderij van Jacob Timmerman en die van Piet Timmerman.

Buiten het dorp

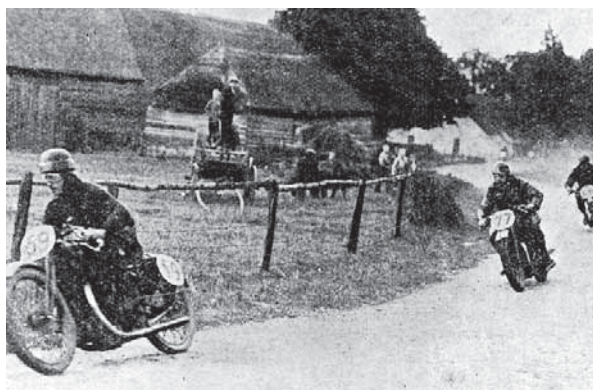
De es van Laaghalen liep tot aan De Streek. De weg naar Smilde was er toen nog niet. Om in Smilde te komen moest je gebruik maken van een weg die langs Hendrik Vrijs, nu J. Buiten, liep, de Draadweg. Er lag toen een heideveld van De Streek tot aan Hijken. Toen deze grond werd ontgonnen – kunstmest speelde daarbij een grote rol – werd de weg naar Hijken aangelegd en de eerste boerderij gebouwd; wij zijn dan in de twintiger jaren. Een heideveld was toen niet veel waard. Voor een pond tabak had men al een best stuk.

In 1917 vroeg een zekere Van der Schaaf vergunning voor de bouw van tien boerderijen in Hooghalen, Laaghalen en Laaghalerveen aan. Deze Van der Schaaf was inspecteur voor de scheepvaart in Groningen. In diezelfde tijd werd ook grond in Laaghalerveen in cultuur gebracht door grondeigenaar Klaas de Waard uit Nijmegen.⁴⁾

In 1910 werd er een nieuwe school gebouwd aan de Hoofdstraat. De oude school werd tot dubbele woning verbouwd. De bewoners waren de directeur van de melkfabriek, P. van Veen, en de molenaar van de fabriek, J. Ottens. Naast de nieuwe school kwam de woning van hoofdmeester Y. Feenstra.

Deze kaart van A.K. Mulder uit 1910 is door Arend Hulzebos als uitgangspunt voor dit artikel gebruikt.

De TT omstreeks 1930. Op de plaats van de boerderij van Oldejans (links) staat nu het Dorpshuis.

In die tijd werd ook de es aan de oostkant van Hooghalen uitgebreid. Grensde de es eerst tot aan de weg die naar het kampeerterrein Het Grote Zand loopt, nu ging men verder tot aan het huidige fietspad. Dat gedeelte werd de nieuwe es genoemd. Ook in de richting van Assen werd woeste grond ontgonnen: het Binnenveld, en aan de oostkant ontstond het ontginningsgebied Oosthalen.⁵⁾

In 1925 stonden er in Hooghalen dertien en in Laaghalen vijf petroleumlantaarns. In 1926 werd Hooghalen aangesloten op het elektrisch net en kregen de lantaarnopstekers ontslag.

Hooghalen en de TT

In 1925 werden er bij Assen motorraces gehouden, de TT.⁶⁾ De motoren kwamen ook door

Woonhuis en winkel van bakker/kruidenier Walles.

Hooghalen. Er werd gestart op De Haar (bij Witten). Vandaar reed men via Bartelsbocht naar Graswijk, langs de oude tol naar Hooghalen, Laaghalen, Laaghalerveen en zo weer naar De Haar. Dat was een hele drukte voor Hooghalen en het gaf extra inkomsten voor de aanwonenden. Op de plek waar nu het AZC is, stond een grote tribune en ook in de hof van Snoeying tegenover de gereformeerde kerk stond er een. In 1931 werd de weg Assen-Hooghalen verbreed en geasfalteerd. In 1957 kwam een eind aan de TT-drukke in Hooghalen, want bij Assen was een echt circuit aangelegd.

Het pand "De Zon" van Harm Plenter aan de Hoofdstraat. Elslo nam het van Plenter over en bouwde er een smederij achter. Nu is hier garage Siem Schreur.

Middenstand

In 1933 bouwde Tinus Wold een woonhuis met winkel tegenover de school. Hierin verkocht hij galanterieën. Ook kwam nu hierin het postkantoor. Het huis waar Jantje Wold postkantoor hield, werd betrokken door G.J. Epping, die er een schoenlapperij begon. Ook kwam er nog een bakker bij. Theo Walles bouwde een pand waarin hij een bakkerij annex kruidenierswinkel vestigde. Hoogeveen had hier later een slagerij. Joh. Elslo bouwde een smederij samen met zijn broer. Kleinzoon Hans Elslo woont er nu. Zij waren eerst in de kost bij Jans Boer die er naast woonde. Na enkele jaren huurde Elslo het huis waarin Tineke Bazuin nu haar kapsalon heeft. Joh. Elslo trouwde en zette de zaak alleen voort.

Naast bakker Fledderus bouwde H. Plenter een woon/winkelhuis, waarin hij een manufacturen-zaak begon. Ook ging Plenter met spullen en verhalen de boer op, een marskramer dus. Hij had z'n koffers met koopwaar achter op z'n fiets. Later verhuisde Plenter naar de Laaghalerstraat en nam Elslo zijn pand over en bouwde er een grote smederij achter. Het is aardig te vermelden dat in de jaren dertig ook B. Homan zich in de Laaghalerstraat vestigde. Hij had een schildersbedrijf en zijn vrouw had een manufacturen-zaak en verkocht ook wol. Ja, in Hooghalen was concurrentie!

Een eigen station

Het dorp breidde zich inderdaad flink uit. Dat kwam natuurlijk ook door de spoorlijn en het station. Maar helaas, in 1936 was het daarmee gedaan; de trein ging ons dorp voortaan voorbij en het stationnetje werd gesloten. Het werd alleen nog gebruikt als seinhuis. Alleen tijdens de TT en ten behoeve van schoolreisjes stopte de trein er nog. Ook tijdens de oorlogsjaren stopte er een flink aantal treinen. Hieruit stapten droeve groepen mensen die zich lopend naar het kamp Westerbork moesten begeven. Aan het eind van de dertiger jaren was daar een kamp gebouwd voor joodse vluchtelingen uit Duitsland, van waaruit in de oorlogsjaren ongeveer honderduizend joden naar het oosten zijn afgevoerd. Dat gebeurde in 1942 over een eigen spoorlijn die van de hoofdlijn naar het kamp was aangelegd. Deze spoorlijn werd in 1946 afgebroken. Het monument in het kamp vertelt zonder woorden over deze tragische tijd.

De kruidenierswinkel van Joppie Kuiper aan de Hoofdstraat tegenover de weg naar Laaghalen. De schoolkinderen vonden het vast en zeker leuk om ook te poseren.

Een potje met stroop

Aan de Hoofdstraat had Jacob (Joppie) Kuiper een kruidenierswinkeltje. Dat was zo'n ouderwets, knus zaakje waar de kruideniersartikelen in een puntzak afgewogen werden en waar je met een leeg potje naar toe ging om stroop te halen. A. Fledderus maakte hier later zijn supermarkt.

In 1922 bouwde A.M. Dusseldorp een riant buitenverblijf aan de Zwiggelterweg, Dennenrode, en een prachtige boerderij bij Halerbrug.⁷⁾ In het najaar van 1940 bouwde de bezetter aan de noordkant van Hooghalen een barakkenkamp voor de Rijksarbeidsdienst.⁸⁾ Na de oorlog werd dit kamp gebruikt als opleidingskamp voor militairen die naar Indië gingen. Later werd er de militaire sportschool gevestigd. Over de oorlogstijd wijd ik hier niet verder uit. Alleen moeten wij niet vergeten, dat naast een flink aantal verbrande en verwoeste huizen die te betreuren vielen zes bevrijders en enkele tientallen bezetters hun jonge leven lieten bij de gevechten in en om het dorp.

Na de oorlog

In 1948 werd de eerste nieuwbouw na de oorlog gerealiseerd: bouwkashuizen aan de Laaghalerstraat door Harm Seubring, Jan Wanninge en Willem Popping. Deze huizen moesten een eindje van de weg gebouwd worden vanwege de pu-

blieke belangstelling voor de TT. Hier lag immers een mooie S-bocht. In 1946 waren er al weer TT-races gehouden; deze keer op 1 september. In 1955 verdween de TT uit Hooghalen. Er werd een racecircuit op De Haar bij Assen aangelegd.

In 1947/1948 werden de huizen van de spoorwegmensen die tijdens de spoorwegstaking (1944) in brand waren gestoken herbouwd, evenals de boerderijen van Hoogetveen, Meyering, Zwiers en Beugel. Deze herbouwde panden zijn alle te herkennen aan een gevelsteen.

Daarna vorderde de uitbreiding van Hooghalen gestaag. De Stengelinstraat werd doorgetrokken. Vroeger werd het De Scheid genoemd. Dat betekende de scheiding tussen de boermarke van Hooghalen en Laaghalen. Vier woningen werden er gebouwd. Ook aan de Stengelinstraat verrezen woningen, evenals aan de toenmalige Hijkerstraat, nu Laaghalerstraat.

Het profiel van het dorp veranderde wel door deze uitbreidingen. De meeste boerderijen hadden een hof achter het huis, waar men de kalveren hield. Deze hof viel ten offer aan de woningbouw. Trouwens, doordat boerenbedrijven steeds groter werden, was daar in het dorp geen ruimte meer voor en zij verdwenen dan ook uit het dorpsgezicht. In 1945 was in het dorp een dertigtal boerenbedrijven; nu is er nog slechts een enkele. De gemoedelijkheid van het boerenleven verdween daarmee ook. Was men eerst nog met paarden op het land aan het werk en kon

men nog een praatje met elkaar maken, nu ronken de tractoren over de akkers en werkt men met oorkleppen op.

Voetbalclub

Er was in Hooghalen ook een voetbalclub. Deze speelde in de hof van Otte Eleveld.

De noordkant van Hooghalen en Graswijk hadden een korfbalclub. Deze speelde in de hof van Jans Talens. Na enige jaren fuseerden beide clubs en werd het de Sportvereniging Halen, waar ook de gymnastiekvereniging een onderdeel van was. Gegymd kon er worden in de zaal van het militaire kamp, de sportschool. Gymleiders waren daar voldoende. Zelfs Rinus Michels heeft onze voetballers nog getraind. Hij volgde er een opleiding voor sportinstructeur. In 1950 kreeg de sv Halen een echt sportveld aan De Drift. Het was er wel een beetje klein, maar met wat passen en meten kon er gevoetbald en gekorfbald worden.

Vernieuwingen

Het werd ook tijd dat de weg Beilen – Assen onderhanden werd genomen. De oude weg was te smal om het verkeer te verwerken. Een bijna geheel nieuw tracé werd aangelegd. Vanaf de gemeentegrens van Assen werd de weg recht doorgetrokken achter Bolding langs en door een gedeelte van het militaire kamp. Dat was een geweldige verbetering, want alle verkeer moest bij de Oude Tol over een te smalle weg en door het dorp Hooghalen. Wel moest het dubbele huis van de Hiddings hiervoor wijken.

Ook de weg die eerst vlak langs de boerderij van

Nieuwbouw aan de Stengelinstraat

A. Boer liep in de richting van het Middendorp en Oosthalen werd verlegd, dicht naar O. Meijering toe en recht voor de spoorwegovergang. Er is nog geprobeerd om voor deze oversteek en de spoorwegovergang een tunnel te krijgen, maar dat is niet gelukt.

De oude dorpswinkeltjes werden moderner. Het leuke, oude winkeltje van Joppie Kuiper verdween. Bertus Fledderus begon hier een kruidenierswinkel. De winkel van Wold, eerst een galanteriezaak, werd ook een kruidenierswinkel (supermarkt). De slagerij van Hoogeveen, voorheen Koeling, even buiten het dorp, verhuisde naar de winkel-bakkerij van Homan, voorheen Walles. De smederij van Elslo ging over in handen van een door landbouwers opgerichte coöperatieve smederij.

Maar al deze veranderingen en de hang naar grootschaligheid bracht niet alleen maar zegen over Hooghalen. De kleine middenstanders/ambachtslieden verdwenen hierdoor. Het wolwinkeltje van Homan, de winkel van Sinkel van

Plenter en de groenteboer Seidel zijn weg en schoenmaker Epping die is er ook niet meer. Ook verdween de smederij/rijwielhandel/winkel in huishoudelijke artikelen van Bertus Venema aan de Hoofdstraat, voorheen het pand van Wold (smederij de Zweetdruppel). Aan de Stationsstraat was de stelmakerij van H. Jansen gevestigd. Hier werden kruiwagens, wipkarren, boerenwagens, kasten en botervaatjes voor de melkfabriek gemaakt. Jansen was ook depôthouder voor Van Gend & Loos en hij was ook 'leedaaanzegger'. Zijn bedrijfje verdween toen andere eisen aan landbouwwagens werden gesteld.

Het stationnetje en het emplacement werden door de spoorwegen gesloopt, de melkfabriek verloor z'n zelfstandigheid en werd overgenomen door Acmesa. Ja, de moderne tijd bracht met zich mee dat je je langzamerhand op Beilen en Assen moest richten.

Intussen was de 'Olle' school verbouwd en de meesterswoning ernaast, waar meester Hof en meester Wieringa hadden gewoond, werd afgebroken.

De oude O.L. school aan de Hoofdstraat

Zwemwater Het Paradijs, ongeveer 1960.

Wel kwam er een nieuw uitbreidingsplan. De Stengelinstraat werd verder doorgetrokken: de Anne de Vriesstraat en er kwam een doorbraak door het bos in de richting van de Hoofdstraat: de Bosweg. De monumentale boerderij van Eleveld aan de Hoofdstraat waar eerst Jan en later Albert Hidding een boerenbedrijf uitoefenden ging ook tegen de vlakte. Aan de Stengelinstraat werd een kleuterschooltje gebouwd, 'De Klimop'. De kleuters werden later ondergebracht bij de basisschool. Het voormalige kleuterschooltje werd een jeugdsoos en is nu verdwenen.

Zwembad

Aan het eind van de zestiger jaren wilde men in Hooghalen graag een zwembad hebben. Het

Aanleg van de A28 met het fietsviaduct waarover de wielrijders via de oude Drift van Hooghalen naar Laaghalen en omgekeerd kunnen fietsen.

De tegeltjesboom wordt 'geplant'. Ontwerper en maker Hunnik uit Laaghalerveen maakte er een soort levensboom van, symbool van samenwerking tussen de verschillende buurtschappen.

zwemmen in Het Paradijs was toch niet zo geschikt. De VVV spande zich in voor een echt zwembad. Na veel moeite is het toch gelukt een zwembad aan de overkant van het spoor op het bosterrein gerealiseerd te krijgen.⁹⁾ Wel moeten de zwembadbezoekers de weg Beilen-Assen en de spoorweg oversteken. Dat is een gevaarlijke bezigheid!

Door gebrek aan vergadergelegenheid werd het idee geopperd een dorps huis te bouwen. Door de bevolking een bijdrage te vragen, dankzij verschillende subsidies en een gemeentelijke bijdrage en door veel zelfwerkzaamheid zag het Haoler Hoes het levenslicht. Hierin werd een gymnastiekzaal gecreëerd, zodat men niet meer van de gymzaal in de sportschool gebruik hoefde te maken. Tevens waren er vergaderruimten, een toneelvoorziening en een woning voor de Groene Kruismedewerkster zuster A. de Jong. Bij de ingang van het Haoler Hoes is een kunstwerk in de vorm van een boom aangebracht. Het bestaat uit tegeltjes met de afdrukken van een hand van dorpsbewoners en kinderen.

Vierbaansweg

Aangezien het verkeer steeds intensiever werd en men een snelle verbinding van het zuiden naar Groningen nodig achtte, moest er een vierbaanssnelweg komen. Het vaststellen van het tracé had nogal wat voeten in de aarde. De weg zou lopen door het bosgebied tussen Hoog- en

Laaghalen. Dat stuitte op felle tegenstand van de plaatselijke bevolking. Men zag dit als een scheiding tussen beide dorpen. Als alternatief zag men de weg liever gerealiseerd tussen Laaghalen en Laaghalerveen, maar het ministerie vond dat een te dure oplossing. Het enige wat men bereikte was, dat de weg verdiept werd aangelegd met een bossingel en een geluidswal. Een viaduct moest Hooghalen met Laaghalen verbinden.

Militair oefenterrein en AZC

In het begin van de negentiger jaren werd er gesproken over een groot militair oefenterrein dat ten noordwesten van Hooghalen zou komen. Ook hiertegen had men veel bezwaar. Wie zich nu tussen Hooghalen en Assen begeeft, ziet dat ook hier de plannen zijn doorgezet.

Van groot belang was de komst van het Asielzoekerscentrum in het dorp. In 1993 was de militaire sportschool overbodig geworden. De gemeente Beilen dacht op deze plek een AZC te kunnen vestigen. Na een hoorzitting ging men schoorvoetend akkoord na de toezegging dat de situatie niet langer dan vijf jaar zou duren. Dit werd schriftelijk vastgelegd. Het kamp werd grondig opgeknapt en de asielzoekers werden welkom geheten. Toch hield de overheid zich niet aan de afspraak en werd de openstelling van het kamp met nog vijf jaar verlengd. Als Beilen

een permanente vestiging van een AZC krijgt, zal AZC-Hooghalen wel dichtgaan. De tijd gaat snel. Wat zal er gebeuren als die vijf jaar voorbij zijn?

Inderdaad, de tijd gaat snel. Aan de zuidkant van Hooghalen is een aardig nieuwbouwwijkje te zien: De Veentjes, en je kunt zelfs spreken over een industrieterrein(tje) dat er is ontstaan. De ontwikkeling van Hooghalen zal niet stilstaan. Op kleine schaal zullen steeds veranderingen en modernisering worden doorgevoerd.

Zo heb ik in vogelvlucht iets over de vorige eeuw mogen vertellen. Ik weet zeker, dat ik niet volledig ben geweest.

Een eeuw duurt lang en er is veel gebeurd. Ik hoop dat men al lezend zo nu en dan zegt: "O ja, weet je dat nog?"

Naschrift

Door zijn ziekte en overlijden is Arend Hulzebos niet is staat geweest dit artikel zodanig uit te diepen als hij graag had willen doen. Er is in dit overzicht dan ook ongetwijfeld een aantal elementen te vinden die er om vragen nader uitgewerkt te worden. Ook zullen er Halers zijn die verhalen hebben over niet-genoemde personen. De redactie houdt zich aanbevolen aanvullingen te ontvangen.

Noten:

- 1) Het verzoek tot oprichting van een molen werd ingediend door Geert Kuiper op 14 september 1899; sectie C.no.1118.
- 2) T.L. Kroes, Spoorwegongeluk bij de Halerbrug; *Tijdschrift Hist. Ver. Gem. Beilen*, jrg.6, nr.1, blz.15 t/m 19.
- 3) W. Bazuin en H.J. Vos, De turfstrooifabriek en groente drogerij; *Tijdschrift HVGB*, jrg.7, nr.4, blz.6 t/m 20. en jrg.8, nr.1, blz.23 t/m 29.
- 4) A. Hulzebos, Laaghalerveen; *Tijdschrift HVGB*, jrg.12, nr.2, blz.1 t/m 6.
- 5) (jaarg. 12, nr.3) A. Hulzebos en T.L. Kroes, Oosthalen; *Tijdschrift HVGB*, jrg.12, nr.3, blz. 1 t/m 7.
- 6) W. Bazuin, De TT in Hooghalen; *HVGB*, jrg.4, nr.2, blz.27 t/m 31 en jrg.4, nr.3, blz.26 t/m 31.
- 7) F. Timmerman-Stevens, Dennenrode; *Tijdschrift HVGB*, jrg.12, nr.1, blz.11 t/m 17.

- 8) A. Hulzebos en T.L. Kroes, Van R.A.D. tot A.Z.C.; *HVGB* jrg.5, nr.1, blz.19 t/m 25.
- 9) H. Oosting, Zwemmen en kamperen in Hooghalen; *Tijdschrift HVGB*, jrg.12, nr.2, blz.16 t/m 22.

Verantwoording foto's

- Blz. 1 linksonder, blz.4 onder : archief W. Bakker;
Blz. 1 rechtsonder: 2, 3, 4 boven, 5, 6, 7 rechtsonder, 8, 9 rechtsboven, 10, 11, Werkgroep Geschiedschrijving Hooghalen (WGH).
Blz. 7 linksonder, 9 linksonder, archief Hist. Ver. Gem. Beilen.

DE FRANSE KAART VAN BEILEN EN OMGEVING (1812)

Ongeveer tweehonderd jaar geleden hebben Franse militaire ingenieurs Drenthe in kaart gebracht. Een van de vijftientig kaarten die zij vervaardigden geeft een gedetailleerd beeld van Beilen en de streek rondom het dorp. Een atlas, die de Drentse Historische Vereniging in november van dit jaar zal uitgeven, gaat de Franse kaarten voor een groter publiek toegankelijk maken.

Ten tijde van de activiteiten van de Franse ingenieurs, tussen 1811 en 1813, maakte Nederland deel uit van het Franse keizerrijk onder leiding van Napoleon. Deze stond toen op het hoogtepunt van zijn macht en heerste over een groot deel van Europa. Betrouwbare kaarten van zijn rijk waren voor de Franse keizer vanzelfsprekend van groot belang, zowel voor militaire als voor bestuurlijke doeleinden. Zijn wens om ook van Nederland, dat toen geheel bij Frankrijk was ingelijfd, een goede kaart te hebben leidde tot de kartering van Drenthe. De vijftientig zeer gedetailleerde en fraai gekleurde topografische kaarten die werden vervaardigd bestrijken vrijwel de gehele provincie en ook enkele aangrenzende delen van Overijssel, Friesland en Groningen. De achterstand die Drenthe tot dat ogenblik op cartografisch gebied had in vergelijking met de rest van ons land - de verouderde kaart van Pijnacker uit 1634 was de enige oorspronkelijke kaart waarop onze provincie in

zijn geheel stond afgebeeld - veranderde daarmee in een voorsprong. Helaas verdwenen de kaarten toen het Franse keizerrijk in 1814 ineens stortte in de militaire archieven te Parijs, waar zij ruim 150 jaar bleven liggen zonder dat men zich er hier te lande van bewust was dat zij bestonden. In 1970 werden zij teruggevonden en werden er ten behoeve van het Drents Archief fotokopieën van gemaakt.¹⁾ Sindsdien hebben onderzoekers gebruik kunnen maken van dit materiaal, maar nog steeds zijn velen niet van het bestaan ervan op de hoogte.

Een atlas die de Drentse Historische Vereniging in november zal uitgeven zal daar verandering in brengen. Door dit boekwerk zullen de kaarten voor allen die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van hun eigen streek of woonplaats ter beschikking komen.

In dit artikel zal eerst een overzicht worden gegeven van de situatie op cartografisch gebied van Drenthe vóór het begin van de Franse Tijd

en zal de ontstaansgeschiedenis van de Franse kaarten worden beschreven. Vervolgens zal worden ingegaan op de kaart van Beilen en omgeving en op de inhoud van de atlas.

Kaarten van Drenthe tot eind achttiende eeuw

Bij het begin van de Franse Tijd (1795-1813) was de kaart van Pijnacker uit 1634 de enige oorspronkelijke kaart van onze provincie. Inmiddels was deze echter sterk verouderd. Het landschap was in de tussenliggende jaren veranderd en bovendien was hij weinig gedetailleerd. Van kleinere gebieden in Drenthe waren er in de loop der jaren wel betere en meer gedetailleerde kaarten tot stand gekomen. Vooral de veengebieden waren in verband met ontginningswerkzaamheden en grenskwesties herhaaldelijk in kaart gebracht. Ook uit militaire overwegingen waren kaarten vervaardigd. De moerasgordel langs de oost- en zuidgrens van Drenthe heeft eeuwenlang een grote rol gespeeld in de beveiliging van de drie noordelijke provincies tegen invallen. Voor de militairen waren betrouwbare kaarten van dit gebied dan ook belangrijk. Alberdingh en de gebroeders Hattinga brachten om die reden in respectievelijk 1681 en

1754 het zuiden en het oosten van Drenthe in kaart en de militaire ingenieur Hottinger vervaardigde tussen 1788 en 1792 een kaart van de Westerwolde en de zuidoosthoek van Drenthe. Van grote delen van onze provincie bestonden echter geen betrouwbare kaarten.

De kaart van Krayenhoff

Eind achttiende eeuw begon een ontwikkeling op gang te komen die uiteindelijk tot de Franse kartering van Drenthe zou leiden. In 1789 was in Frankrijk de revolutie uitgebroken en enkele jaren daarna begon dat land zijn militaire macht te gebruiken om zijn politieke idealen in Europa uit te dragen. In 1794 veroverden de Franse legers de Zuidelijke Nederlanden en begin 1795 trokken zij, gesteund door een legioen uitgeweken Nederlandse patriotten, over de bevroren rivieren de Republiek der Verenigde Nederlanden binnen. Weerstand was er nauwelijks, de patriotten konden de macht overnemen en de Bataafse Republiek (1795-1806) proclameren. In de twintig roerige jaren die volgden zou het staatsbestel van ons land drastisch gewijzigd worden en zou de basis gelegd worden voor de huidige Nederlandse eenheidsstaat.

De kaart van Pijnacker uit 1634 was tot aan de Franse Tijd de enige oorspronkelijke kaart van de gehele provincie Drenthe. Als zodanig is hij in die periode van grote waarde geweest, maar begin 19de eeuw was hij sterk verouderd. Het landschap was in de tussenliggende periode veranderd en de landmeetkundige technieken waren inmiddels zover verbeterd, dat veel nauwkeuriger kaarten konden worden vervaardigd.

Een van de veranderingen die in die periode tot stand kwam lag op het vlak van de kartering. Van de provinciën die deel uitmaakten van de Republiek der Verenigde Nederlanden bestonden over het algemeen behoorlijke kaarten, maar door de federalistische structuur en de relatief zwakke centrale overheid was nooit een betrouwbare kaart van het gehele land tot stand gekomen. Het ontbreken van een dergelijke kaart werd door het bestuur van de Bataafse Republiek als een groot gemis gevoeld, vooral vanwege de plannen om naar Frans voorbeeld tot een nieuwe bestuurlijke indeling van het land in departementen, arrondissementen en gemeenten te komen. In november 1798 werd daarom luitenant-kolonel C.R.T. Krayenhoff belast met het vervaardigen van een 'Groote kaart van de Bataafsche Republiek', uit te voeren in acht bladen met een titelblad, op een schaal van 800 Rijnlandse roeden op een duim (1:115.000). Als eerste stap begon hij met het verrichten van driehoeksmetingen, waarbij de posities van een groot aantal kerktorens werd bepaald. Zijn kaart zou de eerste meetkundig betrouwbare kaart van ons gehele land worden.²⁾

De werkzaamheden aan de kaart verliepen echter traag. Twaalf jaar na aanvang, in 1810, waren pas drie van de acht bladen gereed. Dat was niet naar de zin van Napoleon. Deze had behoefte aan goede, uniforme kaarten van zijn gehele rijk. Voor het Nederlandse deel daarvan zou de kaart van Krayenhoff voldoen, maar het werk ging veel te langzaam naar zijn zin.

Op 1 maart 1811 werd daarom de ervaren chef d'escadron d'Epailly van het 'Corps Impérial des Ingénieurs Géographes' vanuit Hannover naar Nederland overgeplaatst. Zijn voornaamste opdracht was om Drenthe in kaart te brengen. De reden om juist van onze provincie kaarten te vervaardigen was de volgende: Voor het vervaardigen van de kaart van Krayenhoff werd zoveel mogelijk gebruik gemaakt van al bestaande kaarten van ons land, voor zover deze althans van aanvaardbare kwaliteit waren. Voor grote delen van Nederland bestonden dergelijke kaarten, maar van Drenthe was alleen de kaart van Pijnacker beschikbaar, die voor dit

doel geheel ongeschikt was. Om de kaart van Krayenhoff te voltooien waren dus detailkaarten van Drenthe nodig. d'Epailly werd opgedragen zich te baseren op de eerder door Krayenhoff verrichte driehoeksmetingen, die hij met eigen metingen moest aanvullen. d'Epailly vestigde zich eerst in Amsterdam, maar verhuisde eind juni naar Groningen, waar hij tot maart 1813 zou verblijven.³⁾

De Franse opmetingen

d'Epailly's eerste zorg na aankomst was in Holland het opzetten van de voor de opmetingen benodigde organisatie. Generaal Sanson, directeur van het 'Dépôt Général de la Guerre' te Parijs, had hem vijf Franse en twee Nederlandse militaire cartografische ingenieurs ter beschikking gesteld. Ter plaatse nam hij nog negen Nederlandse en Duitse 'ingenieurs auxiliares' in dienst en van het Franse leger kreeg hij als hulp een aantal soldaten, die zijn mensen konden helpen met het dragen van de zware kettingen die voor het meten van afstanden werden gebruikt. Begonnen werd met de opmetingen in zuidwest Drenthe en Noordwest Overijssel, omdat aan kaarten van dat gebied in verband met het werk aan blad VIII van de kaart van Krayenhoff de meeste behoefte was.

In augustus 1811, juist toen het werk goed op gang begon te komen, kwam er vanuit Parijs een opdracht die een grote verstoring teweeg bracht. Op 13 augustus beval Napoleon dat de kust, eilanden en wadden vanaf Harlingen tot aan de mond van de Elbe met grote spoed in kaart moesten worden gebracht. De reden daarvoor zal ongetwijfeld een militaire zijn geweest; Engelse troepen voerden regelmatig landingen op de eilanden uit. d'Epailly moest enkele van zijn ingenieurs op deze werkzaamheden inzetten. Uiteindelijk zou dit resulteren in 40 kustkaarten, waarvan vijftien op de Nederlandse kust tussen Harlingen en de grens met Duitsland betrekking hebben. Ondanks deze aderlating werd goede voortgang gemaakt met de Drentse kaarten. In 1812 kwamen ook de meer noordelijke en oostelijke delen van de provincie aan de beurt en werden ook de kaart van Beilen en omgeving vervaardigd.

Van het zuidoostelijke deel van Drenthe werden geen kaarten gemaakt; de kaarten van Hottinger van dit gebied waren betrouwbaar genoeg voor de Franse doeleinden. Daarentegen werden weer wel enkele delen van de omliggende provincies opgemeten. In Friesland werd het gebied nabij Wolvega in kaart gebracht, in Groningen het gebied ten westen van Hoogkerk, een deel van Westerwolde en het zuidelijk gedeelte van het veengebied. Ook het oostelijke gedeelte van Noordwest Overijssel werd opgemeten. Begin 1813 waren alle Drentse kaarten en het grootste gedeelte van de kustkaarten gereed en vertrok d'Epailly uit Groningen, teneinde in Amsterdam het transport van de voor de opmetingen gebruikte instrumenten te regelen. Nadat dit ge-

beurd was, keerde hij ook zelf terug naar Frankrijk.

De gereedgekomen kaarten waren inmiddels naar Parijs gestuurd waar zij werden gebruikt voor het graveren van de platen, benodigd voor het drukken van de kaart van Krayenhoff. Die werkzaamheden stopten echter toen het Franse keizerrijk in 1814 ineensloot en de kaarten van Drenthe raakten in vergetelheid. Meer dan 150 jaar gingen voorbij zonder dat men zich er van bewust was dat in de militaire archieven in Parijs deze fraaie kaarten van onze provincie verborgen lagen. Pas in 1970 werden ze bij een onderzoek in het archief van de 'Service Historique de l'Armée de Terre' te Vincennes (een voorstad van Parijs) teruggevonden door C. Koeman, hoogleraar in de cartografie aan de universiteit te Utrecht. Deze berichtte over zijn vondst door middel van een artikel in de Nieuwe Drentse Volksalmanak.⁴⁾

Beilen op de Franse kaarten

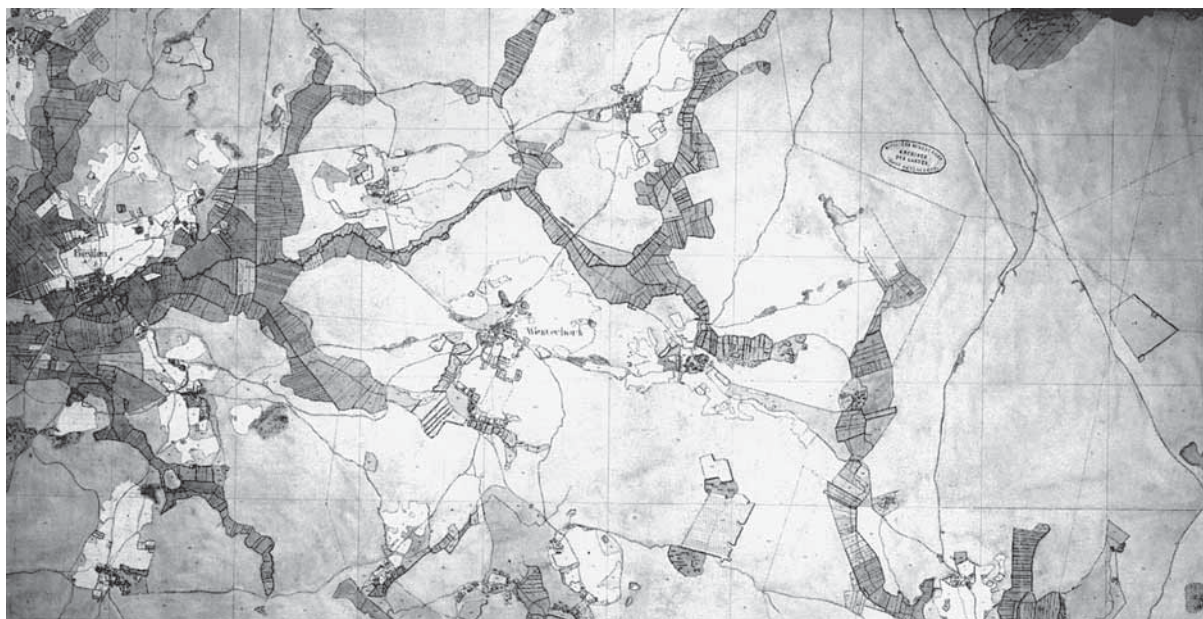
Beilen wordt afgebeeld op de door de Franse militaire ingenieur Roussel vervaardigde kaart P 46. Het dorp had in die tijd zo'n 1700 inwoners en was daarmee voor toenmalige begrippen een vrij grote plaats, groter dan bijvoorbeeld Assen, waar toen zo'n 1100 mensen woonden.

Ten noorden van het dorp lagen de essen, langs de riviertjes de groenlanden en daarbuiten strekte de heide zich ver naar het oosten uit. Over de heidevelden, toen nog gemeenschappelijk bezit van de boermarken, zwierven de schaapherders met hun kuddes. Die hadden een grote omvang; het aantal schapen en lammeren in de gemeente Beilen was het grootste van Drenthe en bedroeg toen zo'n 10.000.⁵⁾ De hei is inmiddels grotendeels verdwenen, alleen op enkele plaatsen, zoals bijvoorbeeld te Brunsting en Diependal en op het Scharreveld, ten zuidwesten van Westerbork, dat in beheer is van de stichting 'Het Drentse Landschap', is zij nog aanwezig. Over de hei liepen zandwegen, verharde wegen waren er in dit gebied nog niet; pas in 1856 werd de weg van Assen naar Beilen als eerste van bestrating voorzien; de weg van Beilen naar Westerbork volgde in 1865 als tweede. Ook in de

INGÉNIEURS GÉOGRAPHES MILITAIRES

Franse militaire ingenieurs bezig met terreinopname. Een van hen kijkt door de vizierlineaal, teneinde de ligging van een punt in het landschap te bepalen. Op de grond ligt een meetketting, welke voor het meten van afstanden werd gebruikt.

Rondom Beilen, dat links op de kaart te zien is, waren de gronden twee eeuwen geleden al grotendeels in cultuur gebracht, maar meer naar het oosten strekten de heidevelden zich over grote afstanden uit. Helaas kon deze afbeelding niet in kleur worden opgenomen, maar ook zonder dat is goed te zien hoe leeg het land toen nog was. Bos was er nog vrijwel niet, de huidige staatsbossen van Schoonloo en Schoonoord, die nu het oostelijke gedeelte van het afgebeelde gebied bedekken werden pas in de eerste helft van de twintigste eeuw aangelegd.

rest van Drenthe waren er nog geen verharde wegen, vervoer ging te voet of met paard en wagen en ging dus langzaam. Een reis per postwagen van Groningen via Assen en Ruinen naar Zwolle duurde dan ook eind achttiende eeuw maar liefst 22 uur.⁶⁾ Beilen was wat betreft verbindingen in vergelijking met de andere dorpen op de kaart bevoorrecht, want de in 1791 aangelegde Beiler vaart, die aansloot op de Drentse Hoofdvaart, maakte aan- en afvoer van goederen per schip mogelijk. De andere kanalen die het gebied nu doorsnijden, het Oranjekanaal en het Linthorst Homankanaal, bestonden nog niet. Zij werden respectievelijk in 1853-1856 en 1926 aangelegd.

Op de kaart zijn naast Beilen en Westerbork nog een aantal andere dorpjes te zien. Aan de onderzijde van de kaart ligt links Wijster, meer naar het midden Bruntinge, Mantinge, Balinge en Garminge en rechts Wezup. Bovenaan ligt links Hijken, in het midden Elp. Het landschap in het

getoonde gebied was nog vrijwel geheel open, alleen bij Westerbork, Orvelte, Bruntinge en Mantinge lagen enkele kleine bospartijen, die waarschijnlijk voor boerengeriefhout hebben gediend. De huidige bossen van Schoonloo en Schoonoord werden pas in de eerste helft van de twintigste eeuw aangelegd. Hier en daar was veen aanwezig, zoals in het rechts bovenaan op de kaart getoonde Westdorperven, waaruit voor plaatselijk gebruik turf werd gewonnen.

De atlas

In de atlas die de Drentse Historische Vereniging in november van dit jaar zal uitbrengen, zullen behalve de 25 Drentse kaarten ook 15 kaarten van de kust van Groningen en Friesland worden opgenomen. Deze, nog niet eerder in Nederland verschenen kaarten, die ik bij een van mijn bezoeken aan de militaire archieven te Vincennes aantrof, tonen de wadden langs de kust, de landaanwinningen, de dijken en een

De bladindeling van de Drentse kaarten. De vulling van de bladen is met lichtgrijs aangegeven. De kaarten bestrijken het grootste deel van Drenthe en tevens enkele aangrenzende delen van Noordwest Overijssel, Groningen en Friesland. Het zuidoosten van de provincie werd door de Fransen niet in kaart gebracht; van dat gebied bestonden al betrouwbare kaarten.

strook van honderd meter landinwaarts. De titel van de atlas zal dan ook luiden: *'De Franse kaarten van Drenthe en de noordelijke kust*

(1811-1813)'. In een historische inleiding zal op de kaarten en hun ontstaansgeschiedenis worden ingegaan.

De manuscriptkaarten te Vincennes hebben een formaat van 100 bij 50 centimeter en een schaal van 1 : 20.000. In de atlas, die een formaat krijgt van 33 bij 23 centimeter, worden de kaarten op 60 tot 65 % van deze grootte opgenomen. Daartoe zullen zij over een dubbele bladzijde worden afgedrukt en zal een aantal van de bladzijden een uitklapvel aan een zijde krijgen. Op dit formaat blijven de details - elk huis of boerderij staat op de kaarten apart opgetekend - goed zichtbaar. De kaarten zullen vanzelfsprekend in kleur worden afgebeeld; juist de kleuren, waarmee het grondgebruik wordt aangegeven, maken de kaarten zo bruikbaar voor historisch onderzoek. De atlas zal interessant zijn voor liefhebbers van oude kaarten; maar vooral zal hij van belang zijn voor een ieder die zich voor de geschiedenis van zijn eigen woonplaats of streek interesseert.

Leden van de Historische Vereniging Beilen kunnen de atlas tot midden november 2001 tegen de gereduceerde voorintekeningprijs van f 79,95 (plus verzendkosten) bestellen bij de Drentse Historische Vereniging, Postbus 243, 9400 AE Assen. Een brief of briefkaart met opgave van uw naam, adres en telefoonnummer is voldoende. U ontvangt de atlas dan in de tweede helft van november van dit jaar.

Noten:

- 1) Drents Archief, Topografische Atlas nr. 385.
- 2) P. W. Geudeke, *Choro-Topographische kaart der Noorderlijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden*, Haarlem, ca. 1979, 3-14.
- 3) Bibliothèque de Service Historique de l'Armée de Terre, Vincennes, correspondentiearchief 3M 382, brief Sanson 18 april 1811; brieven d'Epailly 30 april, 22 juni, 10 juli 1811, 23 februari 1812, 11 maart 1813.
- 4) C. Koeman, 'Een Franse topografische kaart van Drenthe uit de jaren 1811-1813', in: *Nieuwe Drentse Volks almanak*, 88e jaargang, 1970, 89-101.
- 5) J. Bieleman, *Boeren op het Drentse zand, 1600-1910*, Wageningen 1987, 713.
- 6) J. C. Sepp, *Nieuwe Geographische Nederlandsche Reizen Zakatlas*, Amsterdam 1773, 102.

EEN JOODSE COLLABORATEUR IN DURCHGANGSLAGER WESTERBORK

Na de oorlog zijn door de Bijzondere Rechtspleging 39 mensen vanwege hun oorlogsverleden ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Van hen bleek één van het vrouwelijke geslacht te zijn en bovendien nog joods: Ans van Dijk. Haar naam was ooit synoniem met het verraad van joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Haar collaboratie had echter geen politieke achtergrond.

Ans van Dijk was 37 jaar toen ze in 1943, na zelf verraden te zijn, ging werken als vertrouwensvrouw voor het Bureau Joodsche Zaken van de Amsterdamse politie. In die functie heeft zij tientallen ondergedoken joden opgespoord en verraden. Onder hen bevonden zich haar broer met zijn gezin, de familie van haar vriendin en waarschijnlijk haar compagnon.¹⁾

Na het boek van Koos Groen over Ans van Dijk te hebben gelezen kwam bij mij de vraag op in hoeverre joden in kamp Westerbork en later het Durchgangslager Westerbork hebben gecollaboreerd met de Duitsers.

Collaboratie van joden in de oorlogsjaren zou met de nodige nuances belicht moeten worden, besepte ik. In hoeverre hadden zij vrijheid van keuze? En hoever ging deze collaboratie? Hield deze collaboratie alleen de handhaving van de orde in het kamp in en het vervoer naar de deportatietreinen? Of ging de samenwerking met de vijand zelfs zover, dat men meedeed aan de terreurdaden van de Duitse bezetter?

Ik kreeg in 1999 gelegenheid om met de redactie van het boek *Gemeente Beilen, 1940-1945* mee te gaan naar het Ministerie van Justitie, waar ik heb geholpen met het doornemen van dossiers uit de Bijzondere Rechtspleging. Hier mocht ik het dossier van Albert Konrad Gemmeker, kampcommandant vanaf 1942, inzien. Ook kreeg ik inzage in een klein dossier van een uit Duitsland gevluchte jood: Benjamin David.²⁾ Hij was de

persoonlijke chauffeur en monteur van kampcommandant Gemmeker. David collaboreerde met Gemmeker en andere Duitsers.³⁾ Deed hij dat gedwongen of was het uit vrije wil?

Vluchtelingen

Als gevolg van de vervolging in Duitsland gedurende de jaren 1936-1939 vluchtten veel joden naar Nederland. Voor de Nederlandse regering was het zo ontstane vluchtelingenprobleem niet eenvoudig op te lossen. Men besloot eind jaren dertig van de vorige eeuw in samenwerking met het inmiddels opgerichte Joodse Hulp Comité voor de Duitse joden in een stil gebied in een uithoek van de gemeente Westerbork een centraal vluchtelingenkamp te bouwen. Het terrein was eigendom van Staatsbosbeheer en lag niet al te ver verwijderd van het dorp Hooghalen. De

bouw van het kamp werd grotendeels gefinancierd met joods kapitaal.

Dit kamp ressorteerde onder het departement van Justitie en kwam onder Nederlandse leiding te staan. Een reserve-officier van het Nederlandse leger, kapitein Schol, kreeg in 1940 de leiding. Voor de opbouw en organisatie van het kamp benoemde Schol Duitse joden. Deze groep mensen vervulde in Kamp Westerbork en vanaf de zomer van 1942 in het Durchgangslager Westerbork een rol, die nogal eens aan kritiek onderhevig is geweest. De belangrijkste assistenten van de Nederlandse en later Duitse leiding waren de Duitse joden: Kurt Schlesinger, Todtman, Fried en Pisk.⁴⁾

Joodse ordedienst

Na de oorlog werd ook kritiek geleverd op de joodse kamppolitie, de Orde Dienst (OD). Deze organisatie bestond al voordat de Duitsers de leiding van het kamp overnamen. In maart 1942 was zij tijdens het bewind van de toenmalige Nederlandse commandant Schol tot stand gekomen.

Er heerste orde en rust in het kamp dankzij de OD, de kamppolitie, die herkenbaar was aan een groene overall. De OD bestond grotendeels uit (Duitse) joodse oud-militairen of jonge mensen en had een sterk militair karakter. Na de overname van het kamp door de Duitsers kreeg de OD meer taken toegewezen. Een belangrijke taak was bijvoorbeeld de bewaking van de strafbarak. Een groot aantal mensen betrad het kamp als een 'strafgeval' (S-geval) of om één of andere al dan niet begane overtreding. De gestraften kwamen in een bijzondere barak met speciale bewaking en scherpe isolering. Door allerlei maatregelen werd hun toch al onaangename positie verergerd. Mannelijke gevangenen werden kaalgeschoren, het haar van de vrouwen werd afgeknipt en de gevangenen moesten speciale kleding dragen. Behalve deze strafbarak was er ook nog een gevangenis. Hier werden de 'zware gevallen' achter slot en grendel gezet. De eindverantwoordelijkheid lag bij een kleine groep Duitsers, de uitvoerenden waren joodse OD'ers.

Maar het kon nog erger. De OD werd door de Duitse leiding ook gebruikt voor mensonterende handelingen. Zo heeft de joodse kamppolitie in samenwerking met de Duitse SS de joodse psychiatrische inrichting in Apeldoorn leeggehaald en de patiënten 'naamloos' op transport gesteld.⁵⁾

In haar geraffineerdheid maakte de Duitse kampleiding de OD ook verantwoordelijk voor vluchtpogingen van kampbewoners. Zo hielpen de joodse OD'ers mee in de terreur van de Duitse leiding. De joodse kamppolitie nam dan ook verschillende maatregelen om te zorgen, dat de kampbewoners geen vluchtpogingen ondernamen.

De joodse OD'ers werden gevreesd door de joodse gevangenen van het Durchgangslager Westerbork. Sterker nog: zij werden gehaat. De OD werd door zijn werkzaamheden gezien als de joodse SS. Presser schrijft in zijn standaardwerk over het Nederlandse jodendom in de periode 1940-1945, dat zich onder de leden van de OD lafaards, dienstkloppers en bruten bevonden. Tegelijkertijd constateerde hij, dat er ook onder de joodse OD'ers mensen waren die in het diepste geheim anderen hielpen, ook wanneer er grote persoonlijke risico's aan waren verbonden.⁶⁾

De Duitse leiding van het Durchgangslager Westerbork

In juni 1942 werd het centraal vluchtelingenkamp door de Duitse bezetter overgenomen. Het kamp kwam onder leiding te staan van de Obersturmführer Erich Deppner, de latere commandant van afdeling IV (Gestapo) van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei te Den Haag. De Nederlandse commandant Schol bleef in dienst, maar zijn bevoegdheden zouden zich voortaan beperken tot interne gelegenheden. Deppners taak beperkte zich hoofdzakelijk tot de uitvoering van de inmiddels begonnen deportatie van joden. In het voorjaar van 1942 werden voornamelijk mannen naar het Durchgangslager Westerbork getransporteerd. Op 15 april 1942 vertrok het eerste transport van joden naar Oost-Europa.

Deppner werd op 1 september 1942 vervangen door Verwaltungsführer Dischner, een brute man en een alcoholist, die veel sloeg en andere sadistische neigingen vertoonde. Om deze redenen werd hij ontslagen en gedegradeerd. Deze SS-man kon zich vervolgens melden aan het Russische front, waar hij waarschijnlijk is gesneuveld.

Op 12 oktober 1942 kreeg SS-Obersturmführer Gemmeker de leiding over het Durchgangslager. Gemmeker bleef commandant tot een dag voor de bevrijding. Op 11 april 1945 verliet hij het Durchgangslager Westerbork.⁷⁾

Uitbreiding Durchgangslager Westerbork

In de tijd dat het kamp nog een centraal vluchtingenkamp was, lieten de Duitsers al extra barakken bouwen. Dat begon in de zomer van 1941. Toen hadden de Duitsers hun plannen al klaar voor het Durchgangslager Westerbork. In dat jaar was de uitbreiding van dit kamp nageenog de enige bouwactiviteit in de gemeenten Beilen en Westerbork. Desalniettemin was er geen plaatselijke aannemer gevraagd of bereid de uitbreiding te realiseren. Aannemer Gebr. Modderkolk uit Ede werd de opdracht gegund om 24 nieuwe barakken, die ieder een driehonderd mensen konden huisvesten, te bouwen. Voor het vinden van de arbeidskrachten bemiddelde het bijkantoor Beilen van het Gewestelijk Arbeidsbureau Meppel. Tot in 1943 waren er bouwactiviteiten. Van sabotage bij deze werkzaamheden was geen sprake.⁸⁾

Nadat Gemmeker de leiding over het Durchgangslager had gekregen in een periode dat er twee deportatietreinen per week vertrokken, werd door hem na enige tijd een reorganisatie doorgevoerd, die onder meer het volgende ten doel had:

- afschaffing van de werkappels op de buitenplaats (dit geschiedde voortaan in de werkbarakken)
- vereenvoudiging van de administratie
- opmaken van een volledige cartotheek
- omvorming van de Dienstbereiche

Er kwamen twaalf Dienstbereiche, waarvan de Dienstleiter tot de geïnterneerde Duitse joden be-

hoorde. De voornaamste Dienstbereiche waren die van de Lagerkommandantur (Dienstleiter Todtman), de administratie en registratie (Dienstleiter Fried), de Orde Dienst en de Brandweer (Dienstleiter Pisk). Boven alle Dienstleiter stond de door Gemmeker benoemde Oberdienstleiter. Dat was Kurt Schlesinger. De officiële voertaal was Duits.

Aangezien al deze leidende personen Duitse joden waren, ontstond er een sterke animositeit tussen de Nederlandse en Duitse joden van het Durchgangslager Westerbork. Deze onderlinge tweedracht is nooit verdwenen.⁹⁾

Er bestond niet alleen een tegenstelling tussen de twee nationaliteiten, maar ook tussen de eerste en latere bewoners van het kamp. De oudste kampbewoners, voor het overgrote deel Duitse of statenloze joden, stonden afwijzend tegenover de nieuw aangekomen Nederlandse joden. De oude kampbewoners voelden zich bedreigd in hun moeizaam veroverde voorkeurspositie. De Nederlandse joden vonden een kamp, waar de Duitsers en de Duitse taal heersten. Hoeveel joden weg moesten en wanneer, dat werd bepaald door de Duitsers onder leiding van Gemmeker, die zijn Befehlen ook wel zal hebben ontvangen. Maar wie wel of wie niet ging, dat lieten kampcommandant Gemmeker en de zijnen vrijwel geheel aan zijn joodse paladijnen over en dat waren Duitse joden. Zij mochten steeds vaker beslissingen nemen over wel of geen deportatie, over dood of leven. De joodse kampstaf had hierdoor macht over de medegevangenen. Zij was in staat om joden in het Durchgangslager een langer verblijf te gunnen. Dit gaf hun een positie, die zij met hand en tand verdedigden. Er was dan ook een grote afstand tussen hen die een functie in de organisatie van Gemmeker hadden en de grote groep van joodse gevangenen. Men voelde dat zo en gedroeg zich er ook naar. Presser omschreef dit als de kamparistocratie tegenover het transportmateriaal.¹⁰⁾ De vraag rijst nu of het deze mensen valt aan te rekenen, dat zij in de organisatie van Gemmeker meehielpen? Ook kan men zich afvragen of zij zich aan terreurdaden hebben schuldig gemaakt.

Om deze vragen te kunnen beantwoorden heb ik het

dossier van Benjamin David bestudeerd. Hij was één van de Duitse joden met een voorkeurspositie in het centraal vluchtelingenkamp Westerbork en vanaf de zomer van 1942 in het Durchgangslager Westerbork. In de volgende twee paragrafen zal ik eerst meer over hem als persoon en als handlanger van de Duitse kampleiding vertellen om vervolgens gedetailleerd te vertellen over zijn rol tijdens een terreuractie in het dorp Hooghalen op 30 september 1944.

Benjamin David

Benjamin David was op 10 maart 1900 in Brunsbüttel bij Hamburg geboren. In 1938 was hij door de Duitse regering stateloos verklaard, omdat hij jood was. Daarop vluchtte hij naar Nederland, waar hij in Amsterdam onderdak kreeg bij de familie Cohen aan het Krügerplein 3. Na een maand kreeg hij van de vreemdelingenpolitie opdracht om zich te melden om vervolgens met 250 andere Duitse joden op transport te worden geplaatst naar Veenhuizen. Na hier veertien dagen te hebben gezeten, werd hij op transport gesteld naar Hellevoetsluis. Vervolgens kwam hij in een vluchtelingenkamp bij Hoek van Holland terecht. In 1940 werd hij in het centraal vluchtelingenkamp Westerbork geplaatst. Hier werd hij chauffeur van kapitein Schol. In oktober 1942 bleef hij deze functie houden, toen Obersturmführer Gemmeker commandant van het Durchgangslager werd. David verrichtte tevens monteurwerkzaamheden.

Na de oorlog heeft de Politieke Opsporings Dienst (POD) de rol van David in de oorlogsjaren onderzocht. Directe aanleiding hiertoe was de aanklacht, die tegen hem was ingediend door Hooghalers die hem ervan betichtten betrokken te zijn geweest bij de terreuractie in hun dorp op 30 september 1944.

Een 'louche' type

Uit het dossier dat is aangelegd, blijkt dat David een 'louche' type was. Hij had met de Duitse SD'ers samengewerkt. Hij was brutaal tegenover de Nederlandse joden. Bij terreuracties onderscheidde hij zich niet van de Duitsers. Hij lachte even hard mee bij vernielingen en 'was net zo

opgewonden en wild als de moffen'. Door zijn joodse medegevangenen werd hij gevreesd, omdat hij een transport naar Oost-Europa vlot kon regelen. Het zijn geen geringe aantijgingen die men in de getuigenverklaringen over David tegenkomt.¹¹⁾

Ook de verklaring van Hendrik Kloeze over David loog er niet om: *"Tijdens de spoorwegstaking in 1944 is mijn broer, genaamd Jerikus Kloeze, welke bij de Nederlandse spoorwegen werkzaam was, ondergedoken. Kort daarop kwam de Sicherheitsdienst van het jodenkamp te Hooghalen om het meubilair van mijn broer, welke naast mij woont, op te halen. De mij bekende Duitse jood Benjamin David, bestuurde de auto, waarmee de Duitsers kwamen."*

Kloeze verklaarde ook, dat hij in de zomer van 1943 gedetacheerd was in het Durchgangslager Westerbork. Het viel hem in het kamp op, dat David de gunst genoot van de kampcommandant Gemmeker. Hierdoor werd David door de andere joodse gevangenen gevreesd. Zo hoorde Kloeze van een kampbewoner, dat men zeker op deportatie naar Polen kon rekenen als men David beledigde.¹²⁾

Het is de vraag in hoeverre David de gunst genoot van kampcommandant Gemmeker. Na de bevrijding werd Gemmeker gevraagd naar zijn opvattingen ten aanzien van joden. Hij leverde een beschouwing, waarin je de gewone elementen uit de nazi-propaganda aantreft: de joden als parasieten, als beheersers van de wereld, als onfaire concurrenten, aansprakelijk voor de nederlaag van Duitsland in de Eerste Wereldoorlog, corrupt en hebzuchtig.¹³⁾

Ook in het dossier Gemmeker kom je niets tegen, waaruit sympathie of antipathie van Gemmeker voor David blijkt. Voor Gemmeker was David kennelijk niets meer dan een gereedschap, dat hij gebruikte bij de uitvoering van de bevelen ten aanzien van de vernietiging van de Nederlands joden. Ongetwijfeld zal in de persoonlijke zienswijze van Gemmeker er ook een moment zijn geweest, dat het tijd zou zijn om David te laten verdwijnen.¹⁴⁾

In het dossier van David bevindt zich overigens

een getuigenverklaring van Gemmeker. Hierin verklaarde hij, dat hij David nooit op transport had gesteld, omdat hij zijn chauffeur en monteur was. Als zodanig had hij hem nodig. Gemmeker kon zich nog herinneren, dat hij David eens gestraft had, toen bij een huiszoeking bleek, dat in een woning in Assen koffers met goederen van David waren opgeslagen. Om David wellicht te ontlasten verklaarde Gemmeker na de oorlog, dat deze jood geen vertrouwensman van hem was en dat hij hem alleen als chauffeur en monteur had 'gebruikt'.¹⁵⁾

Bij een andere getuige las ik iets meer over de persoon David. Een politiek vervolgte verklaarde na de oorlog, dat Benjamin David bekend stond als een 'oud-worstelaar'. David was volgens hem een zeer laagstaand persoon. Hij werkte in sterke mate samen met de SD en Gemmeker. Hij zou één van de joodse vertrouwensmannen van kampcommandant Gemmeker zijn geweest.¹⁶⁾ Als David als chauffeur met de Lagerführer in de auto reed, droeg hij bijvoorbeeld geen ster. Kennelijk wilde Gemmeker voor de buitenwacht geheim houden, dat een jood hem rondreed.

Deze politiek vervolgte verklaarde ook dat David veel sigaretten, eieren en andere voedingswaren het kamp binnensmokkelde, die hij voor zwart-handelaarsprijzen verkocht.¹⁷⁾

Toch 'goed'?

Zelf verklaarde David tegenover de POD, dat al zijn daden voortkwamen uit angst voor de Duitsers. Hij had twee zusters en twee broers verloren.¹⁸⁾

Ook zijn rol tijdens terreuracties zou zich beperkt hebben tot chauffeursdiensten. Hij zou geen huizen hebben leeggeroofd en geen handen spandiensten hebben verricht bij arrestaties. David zou ook tweemaal op een lijst voor transport hebben gestaan. Dat zou zijn gebeurd na sabotagedaden van hem. Waaruit deze sabotage bestond, wordt in het proces-verbaal overigens niet vermeld.

In een ander proces-verbaal vertelde hij, dat hij altijd brieven en pakjes het kamp binnensmokkelde.

Eerder merkte ik al op, dat David door Gemmeker gestraft was. De straf hield in, dat David op 14 december 1944 was vastgezet in de S-barak, omdat hij had geprobeerd te vluchten. Hij had voor zijn vluchtplan zes koffers geplaatst bij de familie Stoker in Assen, die tijdens de eerder genoemde huiszoeking waren gevonden.

In het dossier van David bevond zich ook een brief van kruidenier Jan Stoker¹⁹⁾, waarin deze verklaarde dat hij David vanaf 1940 kende.

Vanaf 1942 betrok Stoker David bij het verzenden van brieven van en naar bewoners van het Durchgangslager. Hierbij ging het vooral om brieven, waarin vluchtplannen waren beraamd. Volgens Stoker zijn er 'verschillende mensen uit het kamp gehaald, waarin Benjamin zijn indirecte medeweten aan had verleend'. David 'zou van alles op de hoogte zijn geweest'. Namen van gevluchte joden kon Stoker nauwelijks noemen. Hij kwam maar tot één, een zekere 'juffrouw De Leeuw'. David zou voor zijn hulp nooit een financiële beloning hebben gehad. Dat verlangde hij ook niet. Wel kreeg hij een enkele keer een kleine vergoeding in natura, bijvoorbeeld een potje jam. Stoker had ook wel eens het gerucht gehoord, dat David betrokken zou zijn geweest bij het voortijdig op transport plaatsen van een jood.²⁰⁾

Na de bevrijding

Op 12 april 1945 werd het Durchgangslager Westerbork bevrijd. Wat er in de periode van 12 april 1945 tot 18 juni 1945 met David is gebeurd, laat zich niet geheel reconstrueren. Duidelijk is wel, dat hij gedurende deze periode in het bevrijde Durchgangslager Westerbork verbleef, dat direct na de bevrijding werd ingericht als interneringskamp voor NSB'ers en NSB-sympathisanten. Wellicht heeft David zijn diensten als bewaker aangeboden. Hij zou zich direct na de bevrijding schuldig hebben gemaakt aan verkrachting van een gedetineerde NSB'ster.²¹⁾

Op 18 juni 1945 werd Benjamin David door de POD Westerbork gearresteerd en overgebracht naar het Huis van Bewaring in Assen. Hij werd

vervolgens op 6 september 1945 weer in vrijheid gesteld.

Op 4 november 1945 bevond hij zich in verzekerde bewaring in Amsterdam.

Op 2 mei 1946 werd hij voor de derde keer gearresteerd voor betrokkenheid bij de terreuracties in Hooghalen en wederom vastgezet in het Huis van Bewaring te Assen.

De instanties wisten niet goed wat ze met David aan moesten. In een brief van 25 maart 1946 is het volgende te lezen: 'Sinds zes maanden gedetineerd, reeds 2 x uit detentie ontslagen en weer 2 x gearresteerd. Kan deze man worden overgeplaatst naar de vreemdelingenpolitie?'

Op 17 oktober 1946 volgde een brief van de officier van justitie te Assen, waarin werd vermeld dat tegen Simon David geen strafvervolgging werd geëist, David mocht vanwege zijn aandeel bij de terreuracties te Hooghalen, Zwelloo, Westerbork en Beilen tien jaar niet dienen in een krijgsmacht. Hij moest verder afstand doen van gelden en goederen. Verder mocht hij tien jaar lang geen openbare ambten bekleden en mocht hij niet meer stemmen of op andere wijze meedoen met verkiezingen.²²⁾

Conclusie

De Nederlanders hadden tijdens de bezetting de keuze tussen meewerken met de bezetter (lid van de NSB of sympathie hebben voor de Duitsers en de NSB), zich afzijdig houden met enige Deutschfeindlichkeit wanneer het uitkwam, in verzet komen ('de stille werkers'), of in de illegaliteit gaan. Voor de joden was er geen keuze. Vanaf het begin van de bezettingstijd behoorden zij tot de vervolgd. De eerste twee jaar, tot de zomer van 1942, werden zij op een geraffineerde, ambtelijke wijze vervolgd. Vanaf de zomer van 1942 was het duidelijk, dat zij op transport zouden worden gesteld naar werk-kampen c.q. vernietigingskampen in Oost-Europa. Voor de joden waren er slechts twee keuzes: onderduiken of via Westerbork op transport gesteld worden.

Bij dit laatste begon in feite al de eerste samenwerking met de Duitse bezetter. De Joodsche Raad hielp mee met het vervaardigen van transport-

lijsten en spoorde hun geloofsgenoten aan zich te schikken in het onvermijdelijke transport.

Vervolgens kwam men terecht in het Durchgangslager Westerbork. Ook daar trof men joden aan die de Duitsers meehielpen: de verschillende Dientsbereiche, waaronder de Orde Dienst (OD). Zij hielpen mee met het samenstellen van de transportlijsten en bij de voorbereidingen van het transport. OD-mannen bewaakten de orde in het kamp en waren op deze wijze samen met Nederlandse politiemannen de rechterhanden van het kleine groepje Duitsers, dat belast was met de bewaking van het Durchgangslager Westerbork.

Mogen de joden van de OD collaborateurs worden genoemd? De meeste van hen waren niet kwaadaardig, maar het ontbrak hen aan moed en aan standvastigheid om de verleiding van een (uitgestelde) deportatie te weerstaan door hand-langer van de Duitsers te worden. Zij werden gebruikt door het Duitse systeem. Op deze wijze probeerden ze te overleven. Is deze keuze hen kwalijk te nemen? Onder de groep van joodse OD'ers waren er immers ook enkelen die er naar streefden, zoveel mogelijk medejoden te redden.

In het Durchgangslager Westerbork bevond zich echter ook een aantal joden, die een kwalijke rol hebben gespeeld en in hun gedrag en daden de onmenselijkheid van de Duitse bezetter mede mogelijk hebben gemaakt en in sommige gevallen zelfs evenaardden. Hierbij mag men denken aan personen als Kurt Schlesinger, de joodse kampleider, Todtmann, zijn plaatsvervanger en Frau Asch, de huishoudster. De eerste twee behoorden tot de eerste laag van joodse collaborateurs. Frau Asch behoorde evenals chauffeur en monteur Benjamin David tot de tweede laag van collaborateurs. Zij hadden geen directe invloed op de alledaagse zaken in het kamp, noch op de transportlijsten. Indirect konden zij hier via hun contacten met Gemmeker wel invloed op uitoefenen.

David hielp de Duitsers mee met roofdaden tegen de Drentse bevolking en deinsde er niet voor terug woningen van stakende spoorwegmensen

in brand te steken. Hij roofde daarbij even hard als de Duitsers. In het Durchgangslager Westerbork was hij zwarthandelaar. Hij zou ook joden die hem dwars zaten op transport hebben laten plaatsen. Over het criminele karakter van Benjamin David werd ook na de bevrijding het nodige opgemerkt. Hij zou een NSB'ster verkracht hebben. Slechts één getuige nam het na de oorlog voor David op. Diens verhaal was te zwak om in Davids onschuld te geloven.

Voor joden die in het dilemma van de keuze tussen deportatie of het verrichten van OD-

werkzaamheden voor de Duitsers voor het laatste kozen en verre bleven van de Duitse roof- en terreuractie, kan men begrip hebben. Voor David geldt geen enkele verontschuldiging lijkt mij. Zijn daden waren even crimineel als die van andere Duitsers en Nederlandse SS'ers in het Durchgangslager Westerbork.

De Nederlandse justitie had na de oorlog evenwel weinig aandacht voor David. Hij werd weliswaar drie keer gearresteerd, maar vanaf het najaar van 1946 was hij weer op vrije voeten. Hij verdween in de anonimiteit.

Noten:

- 1) Koos Groen, *Als slachtoffers daders worden. De zaak van de joodse verraadster Ans van Dijk* (Baarn, 1994)
- 2) M.v.J. Bijzondere Rechtspleging (BR), dossier Benjamin David. De naam is geanonimiseerd.
- 3) Ministerie van Justitie (MvJ), Bijzondere Rechtspleging (BR), dossier A.K. Gemmeker.
- 4) Ibidem
- 5) Ibidem
- 6) J. Presser, *Ondergang. De Vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945, deel 2* (Den Haag, 1977) p.306-326.
- 7) MvJ, BR, dossier A.K. Gemmeker
- 8) G.J. Dijkstra e.a., *Gemeente Beilen 1940-1945 deel 2*, (Beilen 2000) p.15-16.
- 9) MvJ, BR, dossier A.K. Gemmeker
- 10) J. Presser, *Ondergang*. p.337-357.
- 11) MvJ, BR, dossier B. David.
- 12) MvJ, BR, dossier B. David. Getuigenverklaring van Hendrik Kloeze.
- 13) J. Presser, *Ondergang*. p.327.
- 14) MvJ, BR, dossier A.K. Gemmeker.
- 15) MvJ, BR, dossier Benjamin David.
- 16) Dit werd door Gemmeker overigens ontkend. Zie p.23
- 17) MvJ, BR, dossier Gemmeker.
- 18) In de Inlichtingenstaat in zijn dossier verklaarde David, dat 'zijn gehele familie door de Nazi's was vermoord'. In *In memoriam* worden twaalf Davids genoemd. Bij geen van hen wordt de geboorteplaats Brunsbüttel of Hamburg vermeld. Ik vermoed dan ook, dat zijn broers en zusters in Duitsland zijn gebleven.
- 19) Jan Stoker woonde in Assen op het adres Nieuwe Huizen 1. Naar aanleiding van de vondst van de zes koffers heeft ook Jan Stoker enige dagen in het Huis van Bewaring te Assen vastgezeten.
- 20) Het zou hierbij gaan om Thiele Abrahams. Deze naam heb ik niet kunnen terugvinden in *In Memoriam*. Hij heeft vermoedelijk de oorlog overleefd.
- 21) De in het kamp gedetacheerde politie heeft daarvan een proces-verbaal opgemaakt dat is verzonden naar de officier van justitie bij de arrondissementsrechtbank te Assen. De substituut-officier mr. W.H. Overbeek heeft meegedeeld, dat ingeval David als politiek delinquent eventueel vrijgelaten zou worden, hij daarvan op de hoogte gebracht wil worden in verband met de vervolging van het genoemde misdrijf.
- 22) MvJ, BR, dossier Benjamin David.

E.H. Eding
mevr. R. Modderman-Stolte

ENKELE FOTO'S

De redactie kreeg enkele foto's met en zonder gegevens. Vaak willen familieleden graag nadere informatie ontvangen als die beschikbaar is. Wie helpt?

Van E.H. Eding uit Ried ontving de redactie twee foto's. Eding schreef hierbij: Afgelopen zomer was ik bij mevr. H. Verbeek-Schut in Beilen. Na een tijdje ging het gesprek over oude foto's. Zij zei: "Ik heb nog een paar oude foto's, waar mijn vader ook op staat."

Onderstaande foto is gemaakt voor 1940 tijdens een koffiepauze bij het oogsten van het graan. Vanaf links: Albert Wolting, Hendrik Schut, Hendrikus (Rieks) Wolting, Hendrik Wolting en Hermanus (Mans) Wolting. De redactie ontvangt graag meer gegevens.

Koffiepauze, even tijd om te rusten.

Een groep mannen bij lorries. Zij werkten aan de weg Klatering-Zwiggelte.

Van de tweede foto wist mevrouw Verbeek mij te vertellen dat haar vader de tweede van links zittend op de lorie is. Aangezien ikzelf in de derde van links zittend op de lorie mijn neef Jan Zinger uit Hijken herkende en in de man op de voorgrond Hennie Wolting uit Beilen, ben ik eerst met de foto naar mijn nicht Aaltje Zinger in Hijken gegaan. Zij bestudeerde de foto en kwam tot de volgende conclusie: de man geheel links is mij onbekend; zittend op de lorie vanaf links Jonker uit Hijken; Hendrik Schut uit Hijken, Jan Zinger uit Hijken; Piet Beekelaar uit Beilen; rechts staand achter de lorie Jan Volkers; staand met stang Roelof Steenge uit Hijken; naast hem Geerts uit Hijken; vervolgens Vording uit Hijken; geheel vooraan: Hennie Wolting. Waar en wanneer deze foto is gemaakt, weet ik niet. Ik had hem nog niet eerder gezien.

Van de lagere school kende ikzelf Hennie Wolting. Om meer gegevens te verkrijgen, heb ik hem bezocht in Beilen.

Hij zei: "Wie er allemaal op de foto staan weet ik niet meer." Toen ik hem enkele namen zei, kon hij zich de meeste personen wel herinneren. Vervolgens vertelde hij: "Wij waren hier bezig

de weg Klatering - Zwiggelte te verbeteren. Het zand werd met lorries over een smalspoor aangevoerd om de weg te verhogen en te egaliseren. Daarna werd de bestrating aangebracht. Dat moet voor 1940 zijn geweest.

Het werk werd uitgevoerd in het kader van de DUW, de Dienst Uitvoering Werken, de werkverschaffing zoals het ook werd genoemd. Het gebeurde regelmatig dat de werkzaamheden werden stilgelegd, omdat de DOMO in Beilen mensen nodig had. De hele wegploeg kreeg dan ontslag en werd in de WW, de WerkloosheidsWet, geplaatst, om verplicht te gaan werken bij de DOMO. Zodra de DOMO ons niet meer nodig had, moesten wij het werk aan de weg voortzetten."

Ik schrijf hier Klateringe, omdat de gemeenteraad van Beilen in het voorjaar van 1958, mei, als ik het mij goed herinner, het besluit nam de -e- van Klateringe, Altinge, Lievinge enz. te laten vervallen. Daar ikzelf vele malen het werken met lorries (ki(e)pkarretjes) over smalspoor heb aanschouwd, weet ik dat de ijzeren haak welke Roelof Steenge in de hand heeft, werd gebruikt om het smalspoor gedeeltelijk of over de hele lengte verplaatsen, zodat de volgende

Een gezelschap uit Beilen. De enige van wie wij de naam weten, is de man op de derde rij tweede van links met pet: H. Stolte.

dag het zand naar een andere plek enkele meters ernaast getransporteerd kon worden. Dit werd spoortrekken genoemd. Het gebeurde meestal aan het einde van de werkdag. Om een haakse bocht te kunnen maken werden de lorries een voor een op een ijzeren draaischijf gereden om vervolgens naar de stortplaats te worden geduwd. Het verrijden van de lorries gebeurde meestal met mankracht. Een enkele keer werden de wagentjes voortgetrokken door een kleine locomotief of een paard.

Mevrouw Modderman - Stolte uit Coevorden reageerde op de oproep van G.J. Dijkstra en H.J. Vos om gegevens en mogelijk een foto over Beiler Indiëgangers op te sturen. Daarbij was ook een foto die buiten dat onderwerp valt, maar waar haar vader H. Stolte op staat. Alle andere personen zijn haar onbekend. Mevrouw Modderman zou graag iets meer over deze foto willen weten. Als u gegevens kunt verstrekken wilt u dan contact met de redactie opnemen. (Zie foto hierboven)

Er zijn ons geen gegevens bekend van dit oudere echtpaar. Wie kan ons helpen?

